

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Навчально-науковий інститут філології
Кафедра полоністики

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА В РЕЦЕПЦІЇ ЄЖИ ЄНДЖЕЄВИЧА

Кваліфікаційна робота
освітнього ступеня «бакалавр»
студентки 4 курсу бакалаврату
освітньої програми
«Польська мова та література, англійська та литовська мови»,
спеціальність – 035.033 Філологія
Слов'янські мови та літератури (переклад включно), перша-польська
Крістіни Андріївни ІВАНЦЬКОЇ
Науковий керівник:
д.філол.н, зав. кафедри полоністики
Ростислав РАДИШЕВСЬКИЙ

«Допущено до захисту»

Протокол засідання кафедри полоністики
протокол № 11 від «21» травня 2026 року
завідувач кафедри Ростислав
д.філол.н., проф. Ростислав РАДИШЕВСЬКИЙ

КИЇВ - 2026

Анотація українською

У цій бакалаврській роботі досліджується українська література у польському культурному середовищі крізь призму творчості Єжи Єнджеєвича. Особливу увагу приділено тому, як дослідник представляв українську літературу польському читачеві та як у його творчості формувався образ України.

У теоретичній частині розглянуто поняття компаративістики та етапи її становлення у Польщі. Окремо проаналізовано важливі напрями дослідження, такі як літературна рецепція, контекстуальність та імагологія. Ці поняття допомагають простежити, як автор інтерпретує, пояснює та вводить українську літературу в інший культурний простір.

У практичному розділі досліджено біографічні зв'язки Єжи Єнджеєвича з Україною, які вплинули на розвиток його зацікавлення українською літературою та культурою. Також розглянуто його критичну та перекладацьку діяльність, зокрема, переклади творів Тараса Шевченка, Михайла Коцюбинського, Євгена Гуцала та Івана Котляревського.

Окреме місце в роботі відведено роману-есе «Українські ночі або Родовід генія», який присвячений життю та творчості Тараса Шевченка. Твір розглянуто з погляду компаративістики та імагології, оскільки автор таким чином розкриває образ Шевченка і формує ширше уявлення про Україну, її культурну та історичну пам'ять, духовність, мову та боротьбу за культурну самостійність

Ключові слова: Єжи Єнджеєвич, польсько-українські літературні зв'язки, компаративістика, літературна рецепція, контекстуальність, імагологія, художній переклад, літературна критика, роман-есе «Українські ночі або Родовід генія».

Abstract in English

This bachelor's thesis examines Ukrainian literature in the Polish cultural environment through the prism of Jerzy Jędrzejewicz's work. Particular attention is paid to how the researcher presented Ukrainian literature to the Polish reader and how the image of Ukraine was formed in his work.

The theoretical part examines the concept of comparative studies and the stages of its formation in Poland. Important areas of research, such as literary reception, contextuality and imagology, are separately analyzed. These concepts help to trace how the author interprets, explains and introduces Ukrainian literature into another cultural space.

The practical section examines Jerzy Jędrzejewicz's biographical connections with Ukraine, which influenced the development of his interest in Ukrainian literature and culture. His critical and translation activities are also examined, in particular, translations of works by Taras Shevchenko, Mykhailo Kotsiubynsky, Yevhen Hutsalo and Ivan Kotlyarevsky.

A separate place in the work is given to the novel-essay "Ukrainian Nights or the Genealogy of a Genius", which is dedicated to the life and work of Taras Shevchenko. The work is considered from the point of view of comparative studies and imagology, since the author thus reveals the image of Shevchenko and forms a broader idea of Ukraine, its cultural and historical memory, spirituality, language and struggle for cultural independence.

Keywords: Jerzy Jędrzejewicz, Polish-Ukrainian literary ties, comparative studies, literary reception, contextuality, imagology, literary translation, literary criticism, novel-essay "Ukrainian Nights or the Genealogy of a Genius".

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РОБОТИ	7
1. 1. Основні засади польської компаративістики	7
1.2 Літературна рецепція, контекстуальність та імагологія	14
Висновки до першого розділу	19
РОЗДІЛ ІІ. УКРАЇНА У ТВОРЧОСТІ ЄЖИ ЄНДЖЕЄВИЧА	21
2. 1. Життєвий і творчий шлях Єжи Єнджеєвича в контексті зацікавлення Україною	21
2. 2. Переклад і критика як форма польсько-українського культурного діалогу	26
2. 3. Рецепція роману «Українські ночі, або Родовід генія» та компаративістичний вимір	46
Висновки до другого розділу	52
ВИСНОВКИ	54
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	58

ВСТУП

Взаємини України та Польщі завжди були тісними і водночас складними. Наші народи переживали в один період конфлікти, в інший – близькість та зацікавлення культурною спадщиною один одного. Літературні зв'язки є важливою складовою польсько-українських культурних та історичних взаємин. Тому дослідження творчості польських письменників, критиків, перекладачів, які популяризували українську культуру в Польщі є невід'ємною частиною міжкультурного діалогу.

Єжи Єнджеєвич — це видатний літературний діяч ХХ ст., який зробив вагомий внесок у популяризацію та розвиток української літератури на теренах Польщі. Дослідник працював у різних галузях літератури, він був письменником, перекладачем і літературознавцем. Його творча спадщина налічує чимало критичних праць, літературознавчих досліджень, перекладів та художніх творів, які безпосередньо пов'язані з історією та культурою українського народу. Найбільш відомою художньою працею є роман-есе, присвячений життю та творчості Тараса Шевченка — «Українські ночі або Родовід генія».

Актуальність дослідження цієї бакалаврської роботи полягає у важливості міжкультурних, літературних та історичних зв'язків між польським та українським народами. Ці знання та дослідження покращують розуміння актуального стану співпраці двох народів. Творчість таких непересічних літературознавців і дослідників, як Єжи Єнджеєвич сприяють адекватній передачі досвіду того чи іншого народу, що є вкрай важливим у наш складний час, коли власна історія, культура, мова та література постають перед загрозою знищення. Творчість Єжи Єнджеєвича є показовою для аналізу того, як у польській літературній свідомості формується образ України, української культури, українського історичного простору, постатей відомих українських письменників та

поетів, зокрема Тараса Шевченка, Михайла Коцюбинського, Івана Котляревського, Євгена Гуцала та ін. Особливо важливим є те, що Єнджеєвич намагався подолати негативні стереотипні уявлення про Україну й українців, представляючи українську культуру як самобутню, глибоку й рівноправну частину європейського культурного простору.

Головною метою цієї роботи є дослідження літературної спадщини польського дослідника та популяризатора української літератури Єжи Єнджеєвича. Зокрема, аналіз його перекладацької майстерності, критики та письменницької діяльності через призму компаративістики.

Мета дослідження:

1. Визначити поняття компаративістики;
2. Дослідити основні положення компаративістики в Польщі;
3. Визначити поняття літературної рецепції, контекстуальності, імагології та їх прояв у творчості Єжи Єнджеєвича;
4. Зібрати практичний матеріал, на базі якого здійснюється дослідження;
5. Проаналізувати, що вплинуло на зацікавлення Єнджеєвича українською тематикою;
6. Проаналізувати та охарактеризувати перекладацьку та критичну діяльність літературознавця;
7. Розглянути роман «Українські ночі, або Родовід генія» як ключовий твір польської шевченкіани.
8. Виявити ключові образи у творчості Єнджеєвича: образ України, українського історичного простору, образ Тараса Шевченка та українсько-польських взаємин.
9. З'ясувати роль Є. Єнджеєвича у подоланні стереотипів і формуванні адекватного образу української культури в польському літературному просторі.

Об'єктом дослідження є творча спадщина Єжи Єнджеєвича, пов'язана безпосередньо з Україною — переклади, критика та письменницька діяльність як репрезентація культури українського народу, його традицій в літературній та літературознавчій спадщині.

Методи дослідження зумовлені метою та завданнями роботи. У дослідженні використано компаративний метод, що дозволяє розглядати творчість Єнджеєвича в контексті польсько-українських літературних зв'язків. Імагологічний метод застосовується задля аналізу образів України та українців у польському літературному дискурсі. А біографічний метод необхідний для з'ясування впливу життєвого досвіду письменника на його творчість. Також у роботі присутні елементи історико-літературного й рецептивного аналізу.

Теоретичне значення роботи полягає в поглибленні розуміння уявлень про компаративістичний вимір польсько-українських літературних взаємин.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що його результати можуть бути використані під час вивчення польської та української літератур, культурних зв'язків, компаративістики та рецепції творчості українських авторів в Польщі.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота зі вступу, двох розділів, які поділено на два та три підрозділи, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи 63 сторінки.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РОБОТИ

1. 1. Основні засади польської компаративістики

Поняття «компаративістика» походить від латинського *comparare*, *comparatio*, *comparativus*, що означає порівняння, порівняльний зв'язок та його результат. Компаративістика як наука сформувалася лише в другій половині XIX ст. Вона має на меті порівняльний аналіз літератур різних народів задля пізнання власної культури та розуміння світового літературного контексту. Компаративістика як галузь літературної науки не обмежується лише роздумами над порівняннями та зіставленнями. Її головна мета полягає у дослідженні рідної, чужої та загальної літератури. Ця наука розглядає літературу як динамічне, різноманітне й змінне поняття, яке пов'язане з іншими сферами писемності та культури. Дослідницьким полем та проблемою компаративістики є унікальна літературна спадщина кожного народу, яка виникає на основі культурних відмінностей. Інакше кажучи, порівняльне літературознавство досліджує внесок різних літератур, які відрізняються стилістично, лінгвістично, культурно та етнічно через їхні зв'язки. На цих дослідженнях базується універсальна, світова література. Проте також це впливає на формування регіональних літератур, наприклад, таких як європейська чи латиноамериканська література. Вона не обмежується системою цінностей, традицій і зразків літератури однієї мови чи однієї нації.

Подібно до всієї Західної Європи, польська компаративістика почала формуватися саме в епоху Ренесансу. У цей період розширювалися культурні горизонти, повернувся інтерес до античної культури та літератури, нові й старі явища почали осмислюватися через порівняння вже з добре відомим та близьким. Важливу роль також відіграла активна взаємодія Польщі з Італією та Францією через подорожі та навчання митців та вчених. Це допомагало краще зрозуміти місце польської літератури в європейському літературному просторі.

У 1610-1620-х рр. почався процес зародження польської компаративістики, який знайшов відображення у підручниках поетики та риторики. Зокрема, вважається, що з латиномовної поетики Мацея Казімежа Сарбевського “*De perfecta poesi, Characteres lirici, De acuto et arguto*” починається теоретичне осмислення через порівняння польської літератури з античною культурою. Ця традиція не переривалась і пізніше була розвинена у працях Т. Зелінського, Т. Беньковського, В. Стабрили, Т. Сінки, Е. Темеріуш-Сарновської, М. Яструна, Я. М. Римкевича.

У добу Просвітництва зацікавленість давниною розвилася у русло європейського класицизму. Це проявилось у працях Н. Голанського, І. Красицького, Л. Боровського, які стали першими спробами окреслити світову літературу в тогочасному розумінні цього поняття. Саме в той період з'явилося поняття «порівняльна література». У той же час у Варшавському університеті відомий поет та перекладач Людвік Осінський почав викладати курс порівняльної літератури. Його новаторські лекції зробили вагомий внесок у розвиток цієї науки.

До розвитку польської компаративістики також належать численні праці з історії польської літератури доби романтизму. Їм була притаманна проблема співвідношення національної літератури із загальним зовнішнім впливом. Визначними працями освітнього та публіцистичного характеру цього періоду вважаються твори К. Бродзінського, М. Вишневського, В. А. Мацейовського, М. Мохнацького, С. Гощинського, Е. Дембовського.

Важливим етапом у передісторії компаративістики в Польщі стали лекції Адама Міцкевича зі слов'янських літератур в Collège de France у 1840-1844 рр. Міцкевич не був ученим, проте він цікавився не лише літературою, а також історією, культурою та історіософським сенсом слов'янства. Польські дослідники вказують на те, що у лекціях Міцкевича були неточності й притаманна довільність викладу. Це пояснюється тим,

що поет прагнув виявити подібність та відмінність слов'янських літератур на різних етапах їх розвитку, оскільки література виступає одним із способів зображення традицій та звичаїв народу.

Також важливим є те, що Міцкевич одним із перших почав використовувати фольклор як важливий матеріал для польських компаративістичних студій. Тому незважаючи на критику, Міцкевич вважається знаковою постаттю для польських компаративістичних студій. Завдяки його лекціям відбулося переосмислення культурного сприйняття, йому перестала бути властива замкненість та ізольованість.

Проте після Міцкевича ще певний час польська компаративістика перебувала у стані стагнації. Це пояснювалося тим, що позитивістська історіографія уникала поспішних узагальнень і компаративістичних синтез. Також варто зазначити вагомий вплив політики на розвиток компаративістики. У той період дослідники не могли вільно описувати польську літературу на тлі інших слов'янських літератур. З цієї причини вони часто оминали цю тему або зображували польську літературу у контексті західної та католицької культури. Тільки відкритість до західної науки рятувала польську компаративістику від остаточного занепаду. Зокрема, популярність у той час мали праці англійця Х.М. Поснетта "Comparative Literature" (1886) та данця Г. Брандеса «Головні течії літератури XIX ст.» у п'яти томах.

Перше покоління істориків літератури в позитивістську епоху надавало великого значення історії створення твору. Завдяки виявленню схожості та відмінності з попередніми творами вони визначали ступінь оригінальності та давали оцінку. Прикладом такого підходу є праця Я. Пшиборовського про «Фрашки» Яна Кохановського. Також вагомою працею є книжка Маріана Здзіховського «Месіанці і слов'янофіли. Шкіци з психології слов'янських народів» (1888), у якій автор докладно порівнював слов'янські літератури. Наступним варто згадати Тадеуша

Зелінського та його працю «Cicero im Wandel der Jahrhunderte» (1897) та Ігнація Матушевського з його монографією «Диявол у поезії. Критично-порівняльна студія» (1894). Ще одна праця Матушевського «Словацький і нове мистецтво» (1902) вважалася резонансною у той час та представляла ідею того, що творчість Юліуша Словацького є предтеchoю модернізму.

Александр Брюкнер також зробив великий внесок у розвиток польської компаративістики. Його літературознавчі праці присвячувалися слов'янським народам і зокрема полякам та литовцям «Поляки і литовці. Мова й література» (1914), «Слов'янська міфологія» (1918) та ін.

Починаючи ще з XIX століття польське літературознавство ставало все більш відкритим до світової культури, така відкритість закарбувалася у підході польських дослідників. Пізніше для польських літературознавців стала близькою теорія І. Тена, в основі якої покладено поєднання раси, середовища та історичного компоненту з широким порівняльним підходом. У 1880-1893 рр. вийшов багатотомник «Історії світової літератури», де такі дослідники як Б. Грабовський, Я. А. Свенціцький, Е. Порембович та ін. представили нову ідею читання літератури, тепер письменством вважалися думки та почуття, а не самі книжки.

Політична ситуація в Польщі вносила свої корективи. Польський народ не одне століття провів у залежній позиції щодо інших держав, і це загалом впливало на сприйняття науки та літератури. Наприклад, у воєнний період французьке порівняльне літературознавство мало великий вплив на польську компаративістику. Тоді почали з'являтися твори більш локального характеру, а у міжвоєнний період подібні праці стрімко набирали популярність. У цей же час у польських університетах та Польській Академії наук були засновані кафедри світової літератури та порівняльного літературознавства.

У ХХ столітті польська компаративістика розвивалася у тісній взаємодії з історією та теорією літератури, перекладознавством, славістикою та дослідженнями рецепції. У цей період важливою була праця Манфреда Крідля «Wstęp do badań nad dziełem literackim», де він просував новий підхід, який сприяв переходу від суто біографічного чи історичного пояснення до аналізу самої структури літературного тексту.

Польська компаративістика має декілька характерних рис. Як було зазначено раніше, вона відзначалася відкритістю до Західної літератури, тому дослідники першочергово розглядають напрями і течії у контексті світової літератури, що дає можливість коректно визначати закони та закономірності загальної літератури. Потім вони встановлюють місце власної літератури серед літератур світу, керуючись розповсюдженим переконанням серед компаративістів Сходу та Заходу: що «знати тільки одну літературу означає насправді не знати жодної». Це означає, що без належного розуміння історії та процесів світової літератури неможливо зрозуміти власної.

Тому порівняльна стратегія вимагає активного аналізу культурних, літературних явищ і окремих творів. Лише після цього можливо коректно зіставити твори, що допоможе зрозуміти подібності та відмінності в культурних, мовних та етнічних аспектах. Такий підхід просували А. Брюкнер, М. Крідла та З. Лемпіцький.

Важливим переломним моментом для польської компаративістики став період після Другої світової війни. У зв'язку з складним суспільно-політичним становищем польська компаративістика набула ідеологічного контексту. Зокрема, у 1940-1950-х рр. у польському літературознавстві основною була марксистська методологія і різні літературні процеси досліджувалися через призму ідеологічних, історичних та суспільних процесів. До того ж, тогочасна компаративістика функціонувала не самостійно, а в контексті інших дисциплін, але проблематика залишалася

така сама як і в попередні періоди, вона проявлялася в дослідженнях міжлітературних та слов'янських літературних зв'язків, культурних впливів, рецепції та перекладів, адже навіть у часи розквіту комунізму Польща не була повністю відірвана від Заходу.

У період 1960-1970-х рр. польські компаративісти звернулися до структуралізму, семіотики, теорії літературної комунікації та рецепції. У цей період ключовою постаттю у польському літературознавстві був Генрик Маркевич, у своїй праці “Teoria badań literackich w Polsce” (1960) він систематизував польську теоретико-літературну думку. Його праці мали значний вплив на компаративістику, оскільки сприяли зацікавленню інших дослідників типологічними подібностями, структурними аналогіями, жанровими моделями та культурними кодами. У цей період досягла розвитку транслятологія, яка вивчає теорію та практику літературного перекладу.

Пізніше польський літературознавець Е. Касперський виокремив три основні розділи компаративістики: методологічний, емпіричний та теоретичний.

Методологічний розділ стосується дослідження самого способу порівняння, і за яких умов воно є цінним для науки. Також дослідник підкреслює, що методологічний розділ займається лише тим порівнянням, яке застосовується в пізнавальних цілях і приводить до конкретних висновків. Тому в цій частині розглядаються різні способи порівняння, порівняльний метод, а також межі його застосування, обґрунтованість та обмеження.

На емпіричному рівні відбувається робота з конкретними матеріалами, наприклад, рецепцією, перекладами, тематичними паралелями, жанровими характеристиками, міжкультурною комунікацією. Це включає різноманітні вчення пов'язані з впливом, взаєминами, приналежностями і співвідношенням між різними

літературними феноменами, так само як моделі взаємодії, що виникають з цих зв'язків у певному просторому або часовому порядку. Ці конфігурації можуть бути, як відносно вільними так і тісно інтегрованими, і їх вивчення дозволяє нам відслідкувати реальну динаміку літературного процесу. Проте емпіричний розділ не вичерпує повністю компаративістичні дослідження. Він впорядковує конкретні історичні дані, однак повноцінного значення набуває лише у взаємодії з методологічним та теоретичним підходом.

Теоретичний розділ формує образ літератури та її явищ завдяки дослідженням, здійсненим порівняльним та допоміжними методами. На цьому рівні відбувається вивчення окремих літературних випадків, наприклад, літератури середньовіччя, світової літератури, літератури руської та ін. Значення теоретичного підходу є важливим, оскільки формує синтетичне та більш загальне бачення літератури. Важливо розуміти, що методологічний підхід встановлює правила мислення задля коректного порівняння літератур, мовних та культурних явищ, а теоретичний рівень узагальнює результати й надає їм певної концептуальної форми.

Можна зробити висновок, що польська компаративістика є багатовекторною галуззю, оскільки формувалася під впливом античної, західноєвропейської та слов'янської літератур. Її розвиток тісно пов'язаний з міжкультурною та літературною комунікацією, національною літературою, перекладами, рецепцією та критикою. Важливим фактом є те, що польська компаративістика розглядала літературу в широкому історичному, культурному й міжнаціональному контексті. Саме такий підхід дає змогу аналізувати творчість Єжи Єнджеєвича як явище польсько-українського літературного діалогу. Хоча Єнджеєвич не був компаративістом у вузькому теоретичному значенні, його перекладацька, критична й письменницька діяльність мала

виразний порівняльний характер. Його доробок можна розглядати як приклад міжлітературного посередництва, адже він не лише представляв українську літературу польському читачеві, а й формував певний образ України, її культури та історії в польській рецепції.

1.2 Літературна рецепція, контекстуальність та імагологія

Поняття літературної рецепції та контекстуальності є дуже важливими у галузі компаративістики, зокрема для аналізу творчості Єжи Єнджеєвича.

Варто розуміти, що літературна рецепція відіграє ключову роль у дослідженні міжлітературних зв'язків. Вона являє собою широкий процес сприйняття твору, адже він включає в себе прийняття, осмислення, оцінку, інтерпретацію й творче засвоєння літератури іншого народу або епохи. [25, с. 64-65] Завдяки літературній рецепції ми можемо досліджувати міжлітературні та культурні зв'язки, переклади, критику, форми рецепції та впливи однієї літератури на іншу.

Розрізняють два види рецепції – літературну рецепцію та рецепцію окремого художнього твору. Зокрема, літературна рецепція досліджує як різноманітні літературні явища або загалом певна національна література вписуються в історико-культурний простір іншого народу. А рецепція конкретного художнього твору пов'язана з аналізом того, як читач, критик або літературознавець сприймає твір іншої літератури. [25, с. 65-66]

Завдяки такому підходу до аналізу літератури ми можемо простежити, як функціонують різні літератури в межах іншої культури і як змінюється її значення залежно від того, в якому середовищі вона перебуває. Рецепція української літератури у творчості Єжи Єнджеєвича є яскравим прикладом саме літературної рецепції, дослідник не зводив все

до аналізу окремого твору, а брав ширший контекст, щоб познайомити польського читача з українською літературою.

Також важливим аспектом літературної рецепції є активний відбір. У своїй праці Г. Корбич пояснює, що під час активного відбору література-реципієнт ніколи не засвоює іншу літературу механічно і хаотично, а обирає тільки ті твори, ідеї, мотиви та образи, які відповідають її культурним, історичним та естетичним потребам. Саме тому рецепція вважається творчим, а не пасивним сприйняттям іншої літератури. [25, с. 63]

У цьому контексті важливо також розуміти різницю між рецепцією та впливом. Перш за все, вплив зазвичай має односторонній характер, тобто він розглядає шлях від літератури-джерела до літератури-реципієнта. [25, с. 68-69] Цей процес можна побачити на прикладі української та польської літератури. З української літератури походять твори М. Коцюбинського, Т. Шевченка, Є. Гуцала та М. Рильського, а польська література та культурний простір вважаються літературою-реципієнтом, адже саме в Польщі, зокрема дослідник Є. Єнджеєвич, читав, перекладав, оцінював та вводив у польський літературний процес українські твори.

На відміну від впливу, рецепція є більш широким поняттям, тому що вона досліджує не лише джерело впливу, але й активну позицію реципієнта. Це можна продемонструвати на прикладі творів Т. Шевченка. Єнджеєвич бачить у постаті Кобзаря не просто українського поета, а митця європейського масштабу. Дослідник перекладає його твори польською та водночас пояснює польському читачеві українські історичні та культурні реалії, соціальний контекст та мовні особливості. Таким чином, у свідомості читача виникає нове бачення української літератури.

Варто також зазначити, що літературна рецепція буває видимою та невидимою. [25, с. 70] Видиму рецепцію ми можемо простежити на

прикладі творчого доробку Єнджеєвича: його перекладів, критичних статей, рецензій, листувань, передмов та післямов і згадок про автора або прямих текстових паралелей.

Порівняно з видимою рецепцією невидима є складнішою для дослідження, оскільки вона не завжди є безпосередньо зафіксована. Цей тип рецепції проявляється в інтерпретації, через зіставлення мотивів, образів, ідей або загальної зміни літературного мислення.

У своїй праці Г. Корбич також пропонує розглянути горизонтальну та вертикальну площини рецепції. Горизонтальна площина охоплює контакти між різними літературами: переклади, критичні оцінки, типологічні подібності, інтертекстуальні зв'язки та взаємодія різних культур у певний історичний період. [25, с.73-74]

Першооснови літературного явища, тобто його генезу, історичну пам'ять, культурні коди, символи, архетипи й міфи досліджує вертикальна площина. Вона дозволяє дослідити глибинні смисли міжлітературного контакту. Для аналізу творчості Єнджеєвича важливі обидві площини. Наприклад, дослідник через переклади та критику вводить українську літературу в польський культурний простір, що є проявом горизонтальної площини, а вертикальним виявом постають інтерпретація Шевченка через осмислення української історії, національної пам'яті та духовного значення постаті Кобзаря.

Ще одним важливим напрямом компаративістики є імагологія, вона досліджує, як формуються такі явища як «своє» та «чуже», тобто образи певних народів та культур. Цей аспект важливий для аналізу творчості Єжи Єнджеєвича, оскільки дослідник через свій твір «Українські ночі або Родовід генія» знайомив польського читача з образом України, української культури та українського письменника в польському культурному середовищі. Також важливими поняттями імагології є «автообраз» та «гетерообраз». Перше поняття можна пояснити як

уявлення народу про самого себе, а друге – це образ іншої культури чи нації. Тобто творчість Єнджеєвича можна також розглядати як спосіб створення образу України для польського читача.

Окрім літературної рецепції, ще одним важливим елементом компаративістики є контекстуальність. Вона висуває ідею того, що літературне явище не можна розглядати ізольовано, а лише в історичному, культурному, міжлітературному, національному та біографічному контексті. І хоч поняття рецепції та контекстуальності певним чином подібні, слід розуміти, що рецепція пояснює, як сприймається певне літературне явище, а контекстуальність допомагає зрозуміти, у яких умовах і чому саме так воно сприймається. Вона демонструє, що в залежності від історичного періоду та культури один і той самий твір може сприйматися абсолютно по-різному.

Контекстуальність стає особливо важливою при роботі з текстами іншого народу. Такий підхід передбачає глибоке та неупереджене прочитання твору без екзотизації. Навпаки, він показує літературу іншого народу як повноцінну, самодостатню історичну та культурну систему. У своїй статті Р. Гром'як підкреслював, що культурно або етнічно віддалену літературу необхідно представляти як організовану художню й ідейну структуру. Для дослідження рецепції української літератури в польському середовищі ця думка є особливо важливою, оскільки дозволяє уникнути стереотипного зображення України лише через фольклорні, етнографічні або романтизовані ознаки. [18, с. 26]

Проте не варто розглядати контекстуальність лише як коротке пояснення історичних обставин створення твору. Контекстуальність також охоплює певну систему зв'язків, зокрема, історичні події, національну пам'ять, культурні традиції, суспільні умови, мовне середовище, біографію автора та характер міжлітературних контактів.

У межах цієї роботи можна розглядати контекстуальність на декількох рівнях. Почнемо з історичного рівня, який враховує, в першу чергу, історичні взаємини Польщі та України, складне історичне минуле двох народів, культурні та політичні обставини, у яких формувалося ставлення поляків до українців.

Наступний рівень - біографічний, він яскраво виявляється в творчості Єнджеєвича, оскільки літературознавець мав не лише наукове зацікавлення українською літературою, а й був пов'язаний з нею своїм особистим життєвим досвідом.

На третьому, культурному рівні Єнджеєвич представляє українську культуру у системі національної пам'яті, історії, традиції, мови та духовного досвіду.

І останній четвертий рівень – міжлітературний, на якому дослідник знайомить польського читача з українськими авторами, тобто перебуває як посередник на пограниччі двох літературних систем.

Серед праць Єнджеєвича найяскравішим проявом контекстуальності є його звернення до творчості Шевченка. Без пояснення української історії, ролі народної культури, кріпацтва, козацької пам'яті, імперського тиску та значення поезії у формуванні національної свідомості, польському читачеві було б важко повністю зрозуміти твори Шевченка. Але завдяки доступним поясненням Єнджеєвича цієї проблеми вдалося уникнути. Стає очевидним, що контекстуальність є невід'ємною частиною творчості літературознавця.

Отже, літературна рецепція та контекстуальність становлять методологічну основу для аналізу творчості Єнджеєвича. Рецепція дозволяє простежити, як українська література входила в польський культурний та літературний простір через критичні статті, переклади, художнє осмислення та коментарі. А контекстуальність, своєю чергою, пояснює, чому Єнджеєвич не обмежився лише передачею українських

творів польською мовою, а прагнув пояснити польському читачеві історичні, культурні, біографічні й національні умови їхнього виникнення.

Висновки до першого розділу

У підсумку стає зрозуміло, що порівняльне літературознавство, літературна рецепція та контекстуальність є невід'ємними частинами дослідження літературних взаємин. Завдяки цим підходам ми отримуємо знання про світову літературу та розуміємо, яке місце посідає наша власна література у світі.

Чимало дослідників вплинуло на розвиток галузі компаративістики. Вони досліджували польську літературу у два способи: одні порівнювали її з античною та західноєвропейською традицією, а інші орієнтувалися на слов'янську літературу, міжкультурну комунікацію, фольклор, рецепцію та переклади. Це показало, що неможливо дослідити літературу ізольовано від інших культур, літературних процесів та історичних обставин. Ключовими постатями саме польської компаративістики є М. Крідель, А. Брюкнер, З. Лемпіцький, Г. Маркевич та ін. Варто також згадати про працю Е. Касперського, у якій він виокремив три розділи польської компаративістики – методологічний, емпіричний та теоретичний. Таким чином, дослідник показав, що компаративістика охоплює не лише сам факт зіставлення, але також правила порівняльного аналізу, роботу з конкретним матеріалом та узагальнення результатів дослідження.

Єнджеєвич як літературний та культурний посередник між Польщею та Україною активно реалізував компаративістичний підхід на практиці. Це проявлялося у його перекладах, критиці та письменницькому доробку. Пояснюючи культурні, історичні, національні та мовні реалії польському читачеві, дослідник вплинув на те, як його співвітчизники сприймали образ

України. Саме тому його творчість важливо розглядати через поняття літературної рецепції, контекстуальності та імагології.

РОЗДІЛ II. УКРАЇНА У ТВОРЧОСТІ ЄЖИ ЄНДЖЕЄВИЧА

2. 1. Життєвий і творчий шлях Єжи Єнджеєвича в контексті зацікавлення Україною

Творчий доробок Єжи Єнджеєвича — польського літературознавця, критика та письменника, втілює приклад компаративістичного аспекту в польсько-українських літературних відносинах. Він зробив багато перекладів з французької, німецької, української, італійської та інших мов і написав чимало ґрунтовних праць пов'язаних з аспектами транслатології, компаративістики та літературознавства. Окрім цього, Єнджеєвич присвятив велику частину свого життя дослідженню життєвого і творчого шляху українських письменників та поетів і в часи складних польсько-українських взаємин намагався об'єктивно зобразити у своїх працях українську культуру, літературу та ставлення українського народу до поляків. Усе це він здійснював завдяки ретельному дослідженню та перекладу художньої літератури. Для того, щоб зрозуміти унікальність його творчості та зв'язок дослідника з українською культурою, необхідно ознайомитися з біографією митця.

Життєвий та творчий шлях польського літературознавця завжди був тісно пов'язаний з Україною. Єнджеєвич народився 2 березня 1902 року в селі Баварія поблизу міста Конське Келецького воєводства, але у зв'язку з початком Першої світової війни в 1915 році родині Єнджеєвича довелося покинути рідний край. Так Єнджеєвич опинився в Катеринославі (сучасне Дніпро). І з цього моменту почалося формування ідентичності майбутнього перекладача.

Переїзд справив великий вплив на молодого Єнджеєвича, він усвідомив, що потрапив у край, де колись точилися запеклі козацько-польські бої. А в четвертому чи п'ятому класі гімназії Єжи відкрив для себе роман Генрика Сенкевича «Вогнем і мечем», що стало для нього

відправною точкою зацікавлення українською мовою, культурою та історією. У подальшому це надихнуло майбутнього літературознавця на подорожі Україною, зокрема він почав досліджувати Запорізьку Січ та Дніпровські пороги. Микола Чабан у своїй статті мальовничо передав захоплення Єнджеєвича подорожжю українськими землями: «До найбільшого порога, званого Ненаситцем, можна було їхати суходолом, до села Микільського-на-Дніпрі серед степів, усіяних рясними могилами. Грізний Ненаситець вражав юнака своїм виглядом: виходи скель на березі та річці викликали пекельні вибухи спіненої води, котра невтомно штурмувала каміння, пам'ятаючи ще часи печенігів і половців. Потужний рев було чути на значній відстані. В голові не вміщалося, що запорозькі козаки перетинали те водне пекло на пласких човнах-чайках. Очима уяви хлопець бачив тих сміливців-одчайдухів, які з неодмінними люльками в роті відштовхувалися веслами від гострого каміння, котре звідусіль загрожувало їм смертю.» [54]

Поєднання історичних сцен у романі Сенкевича з реальними спостереженнями за українською природою, мовою, культурою та знайомство з реальними людьми породжували у юного Єнджеєвича міркування про складні стосунки поляків і українців, які розділяли та водночас об'єднували два народи. Єнджеєвич опинився на роздоріжжі: з одного боку він захоплювався військовою доблестю польського народу, а з іншого — цікавився діяльністю козаків. Як пізніше писав сам Єнджеєвич: «Чар історії наддніпрянської козащини дивовижно сплітався в моєму відчутті з чаром вітчизняної історії. Чудових людей не бракувало ні з одного, ані з другого боку». [54]

Після Жовтневої революції 1917 року Єнджеєвич почав вивчати українську мову, а також історію та географію України. Завдяки цьому Єнджеєвич дізнався про багато речей, які уникав у своєму творі Сенкевич. Єжи усвідомив, що українці хоч і споріднені з поляками та іншими

слов'янськими народами, проте мають свою неповторну самобутню культуру: «Я перестав дивитися на наддніпрянські землі як на частку Речі Посполитої». [54]

Ще одним поворотним моментом в світогляді Єнджеєвича стало знайомство з книгою про запорізьких козаків авторства видатного українського історика Дмитра Яворницького. Пізніше під час екскурсії до місцевого історичного музею імені Поля, Єнджеєвичу пощастило особисто познайомитися з Яворницьким. Для нього це було справжнім подарунком дізнатися, що директор музею — саме автор книги, яку він щойно прочитав.

Не менше вразив й сам музей, який був заснований на колекції відомого збирача козацьких старожитностей Олександра Поля. За часів Яворницького він став виразним національним українським центром. Перед Єнджеєвичем експонати ніби оживали, ілюструючи книги Сенкевича: старовинні меблі, різноманітне начиння, мундири та одяг, холодну та вогнепальну зброю, картини з портретами воїнів, музичні інструменти — теорби, бандури, кобзи. [54]

Після екскурсії Єжи неодноразово повертався до музею. Одного разу, почувши, як юнак розмовляє польською з другом, Яворницький звернувся до хлопця його рідною мовою. Загалом історик знав кілька десятків мов, а згодом і сам Єнджеєвич стане поліглотом.

Постать Яворницького стала прикладом до наслідування і вплинула на подальшу творчість літературознавця. Це сприяло тому, що протягом усього свого життя він зробив чимало роботи задля популяризації української історії, культури та літератури серед поляків.

Початком перекладацької діяльності Єнджеєвича вважаються гімназійні роки — саме в Катеринославі він вперше переклав польською мовою «Плач Ярославни» з «Слова про полк Ігорів». Проте в 1920 році, коли Єнджеєвичу було вісімнадцять років він повернувся до відродженої

Польщі, оселився у Варшаві й вступив на Філологічний і юридичний факультет Варшавського університету. Під час навчання майбутній перекладач вивчав болгарську, чеську, сербську і англійську мови. Того ж року він добровільно взяв участь у польсько-більшовицькій війні. А у 1920–1921 роках вивчав філологію в Люблінському та Варшавському університетах. У 1922 році дебютував як рецензент у тижневику „Droga”. На полоністичному з’їзді у 1927 році Єнджеєвич виступив з доповіддю на літературну тему. У тому ж році паралельно працював державним службовцем у Варшаві. Тоді ж часто подорожував Європою та займався веслуванням. Під час подорожей він відвідав майже всі країни Європи та у портах Середземного та Балтійського моря практикував знання з іноземних мов. До Другої світової війни поет у 1918–1928 роках закінчив працю присвячену польській поезії, за цей час назбирав велику кількість матеріалів про методику художнього перекладу та представив свої власні переклади поезії. Проте ця праця не була опублікована та зникла у 1944 році. Вже пізніше, у 1932–1935 роках, Єжи ще раз вступив у Варшавський університет, де вивчав історію.

У період Другої світової війни Єнджеєвич перебував у Варшаві та Радомі, де заробляв на життя фізичною працею. У 1943 році він одружився з Йоанною Брусницькою. А після закінчення війни присвятив себе художньому перекладу з української, російської, італійської та румунської мов. З 1948 року Єнджеєвич став членом Спілки польських письменників. Протягом шести років очолював літературний відділ у театрі імені Жеромського в Радомі та Кельце та викладав теорію перекладу у Вищій театральній школі у Варшаві й співпрацював з журналом «Театр».

У 1964 році після виступу Єнджеєвича на конференції з нагоди шевченківського ювілею у Києві, зародилося щире захоплення творчістю Кобзаря. Через два роки літературознавець видав визначний роман для

шевченкіани — «Українські ночі, або Родовід генія», який був високо оцінений шевченкознавцями за те, що зображав постать поета в контексті європейської історії та культури як грандіозну постать, мислителя, який в певній мірі навіть перевершував своїх сучасників. Дмитро Павличко писав: «Нам треба якнайуважніше придивитися до образу Т. Шевченка намальованого доброзичливою польською рукою, рукою друга й чесного дослідника, і, якщо навіть в тому образі знайдемо риси, які не гармоніюють з нашим малюнком тієї постаті, треба бути вдячними за натхненну працю, яка може тільки поглибити наше розуміння Шевченкового ідейного та духовного родоводу». [54]

Згодом у 1974 році Єнджеєвич випустив ще один белетристичний твір — «Перемога подоланих», який був присвячений діяльності Станіслава Габріеля Ворцеля, уродженця Волині та близького друга Міцкевича та Герцена. Події твору розгортаються в першій половині XIX століття на території України та продовжують тему українсько-польських історичних зв'язків.

Відомо, що Єнджеєвич листувався з багатьма українськими письменниками і критиками та мав велику бібліотеку творів з авторськими присвятами перекладачу. Окрім цього, він охоче співпрацював з українськими виданнями у Польщі: з «Українським календарем» та «Нашою культурою». А у вересні 1970 року у варшавському щомісячнику «Наша культура» опублікували доповідь про прозові твори Тараса Шевченка, яку дослідник виголошував на Міжнародному симпозіумі в Софії.

Перекладача цікавила не лише література XVIII століття, а й молода українська література. Наприклад, він підготував збірку творів Євгена Гуцала для польського видавництва «ПАКС», адже вважав його твори вершиною сучасного оповідання. Єнджеєвич вважав, що сучасні поетичні

й прозові твори з кожним роком вдосконалюються, стають багатшими та унікальнішими.

Доживаючи останні роки свого насиченого життя Єнджеєвич працював над перекладом «Енеїди» Котляревського та сподівався незабаром його видати. Проте передчасна смерть не дала втілити ці плани у реальність. Незважаючи на те, що Єнджеєвич помер 19 листопада 1975 року у Варшаві, за своє життя йому вдалося зробити величезний внесок у подолання численних непорозумінь між поляками та українцям. У приватному листі датованому 1975 роком він писав: «Наші діти напевне будуть ліпші від нас і щасливіші. Не будуть знати трагедії братніх суперечок і братовбивчих війн, від яких так болить серце...» [54]

2. 2. Переклад і критика як форма польсько-українського культурного діалогу

Огляд творчої спадщини Єнджеєвича варто розпочати з його перекладацької діяльності. Переклад став для літературознавця одним з основних інструментів передачі української культури для польського народу. Завдяки своєму підходу він зумів зруйнувати міфи і змінити негативне сприйняття поляків, яке за довгі роки вкорінилося в свідомості його співвітчизників.

Єнджеєвич виділив основні принципи вдалого перекладу: «Перекладач повинен давати повний переказ змісту оригінального твору. Стиль і тон написання у перекладі той же, що в оригіналі. Переклад повинен мати свободу оригінального твору... Першим обов'язком перекладача є вивчення всього багатства рідної мови, другим — детальне ознайомлення щодо семантики іноземної мови та інтонації твору, який перекладаємо. Перед тим як приступити до написання перекладу, треба наперед прочитати твір, вивчити всю творчість автора, реалії країни,

епохи, середовища, зрозуміти твір, проаналізувати текст і підтекст, прослухати його, як композиції Баха, Шопена. Завдання перекладача — передати твір так, щоб іншою мовою подібним був до оригіналу, звучав як оригінал. Письменник-перекладач, наче городник, так обов'язаний провести захід, щоб рослина перенесена ним з одної грядки на іншу, жила, процвітала, приносила плоди». [34, с. 2]

Окрім загальних схем, для деяких творів Єнджеєвич використовував й особливий підхід: «Переклад вартий того, на скільки перекладач зуміє вникнути в душу народу і на скільки інший народ, що відбирає твір, потрафить зрозуміти обидві ці душі. Якщо даний переклад що-небудь замінить, в даному випадку, інтеркомунікаційний склад стає нічим іншим, як тільки передачею у первісному значенні цього слова, тобто перекладом з місця на місце.» [34, с. 2].

Цей метод Єнджеєвич застосовував при перекладі української літератури, що допомагало польському читачеві краще розуміти твори українських митців. Наприклад, при перекладі Шевченкової прози він висловився: «Стиль творів Шевченка з точки зору правил естетики російської мови, якому, на мою думку, нема що закинути, свідчить про всесторонню освіченість і літературний талант письменника. Зустрічаються тут, правда, українізми і полонізми, але їх можна віднести на карб свідомого вживання, щоб більш виразно надати тому чи іншому описові або діалогові місцевого колориту» [34, с. 2]. Перекладач дотримувався принципу дослівного перенесення у переклад, використовуючи транскрипцію, але при цьому пояснював у виносках значення українізмів. Якщо ж розглядати передачу лексики Шевченка, то Єнджеєвич виражав її за допомогою польських лексичних засобів другої половини XIX століття. Синтаксис Єнджеєвич намагався залишити в оригінальному вигляді, але використав для цього перестановку слів з синтаксичних та фразеологічних поглядів.

Перекладені твори Єнджеєвича були опубліковані в 59 окремих книгах. За власним свідченням письменника 1964 року він переклав понад 30 романів, понад 20 драматичних творів та значну кількість поезій. Він перекладав Ф. Шіллера, К. Гольдоні, Г. Гейне та ін. Крім цього, перекладацька спадщина Єнджеєвича налічує твори й з інших літератур. Наприклад, він перекладав з вірменської (А. Бакум), киргизької (А. Токомбаєв), таджицької (Ф. Ніяз) та італійської (К. Коччі, К. Гольдоні, Л. Піранделлі). Але найбільше перекладів Єнджеєвич здійснив саме з української літератури. Перш за все він переклав майже всі російськомовні оповідання Т. Шевченка, роман М. Коцюбинського «Фата моргана» (1951) та його двотомний збірник «Вибраних творів» (1954), який був опублікований у Варшавському видавництві „Czytelnik”. Ця збірка вважається першою збіркою українських творів, перекладених Єнджеєвичем. Важливе місце поряд з перекладами Шевченка та Коцюбинського посідають вірші Максима Рильського, Миколи Бажана, новели Євгена Гуцала, поезія Ліни Костенко та Івана Драча. Зокрема, Єнджеєвич переклав вірш Рильського «Шопен» та усі повісті Шевченка, а такі твори як «Прогулянка з приємністю і не без моралі» і «Художник» вийшли друком. У 1972 році за редакцією та його передмовою було видано у Польщі «Вибрані вірші Тараса Шевченка». Після смерті перекладача було знайдено також готові переклади: «Капітанша», «Музикант», «Нещасний», «Варнак», «Княгиня», «Близнята». Автор не лише переклав ці твори, але й до кожного з них додавав інформацію про те, коли вони були написані, коли і де вперше надруковані та опубліковані. Також до перекладів Єнджеєвич додавав примітки, де пояснював різні історичні процеси, які відбувалися в Україні в період написання твору, пояснював значення українських назв, звичаїв та знайомив читача з біографією та творчим доробком поета. Зокрема, варто зосередитися на перекладах творів «Прогулянка з приємністю і не без

моралі», «Художник» та «Музикант». Проза Т. Шевченка була менш відома на теренах Польщі, ніж поезія. Тому Єнджеєвич взяв на себе відповідальність познайомити польського читача з ще однією, не менш важливою частиною творчості Кобзаря.

Професійна творчість Єнджеєвича розпочалася з перекладів творів М. Коцюбинського. Окрім роману «Фата Моргана», у 1954 році він опублікував також переклади «Вибраних творів». У двох томах цієї збірки автор зумів охопити ключові твори Коцюбинського. До першого тому увійшли такі твори, як «Ціпов'яз», «Ялинка», «На віру», «П'ятизлотник», «Харитя», «Помстився», «Для загального добра», «Відьма», «Цвіт яблуні», «Пе-коптьор». У другому томі можна ознайомитися з перекладами: «Інтермеццо», «Фата Моргана», «Сміх», «В дорозі», «Тіні забутих предків», «Хвала життю», «Коні не винні», «Подарунок на іменини» та «Що записано в книгу життя». До цих перекладів, як і загалом до усієї своєї творчості, Єнджеєвич поставився вкрай відповідально, адже розумів, що від якості його перекладу залежить сприйняття польського читача української культури та історії. Його переклади характеризуються точністю і гармонійною передачею настрою твору. Можна для прикладу навести уривок з роману «Інтермеццо».

В оригіналі Коцюбинський пише:

Прощайте, ниви. Котіть собі шум свій на позолочених сонцем хребтах, може комусь він здається, так як мені. І ти, зозуле, з вершечка берези. Ти теж строїла струни моєї душі. Вони ослабли, пошарпані грубими пучками, а тепер натягаються знову. Чуєте? Ось вони бренькнули навіть... Прощайте. Йду поміж люди. Душа готова, струни тугі, налажені, вона вже грає...

А Єнджеєвич перекладає наступним чином:

Żegnajcie niwy. Toczcie sobie swój szum na pozłacanych słońcem grzbietach. Może on się komuś przyda, jak przydał się mnie. I ty kukuleczko z

wierzchołka brzozy, ty też stroiłaś struny mojej duszy. Osłabły poszarpane brutalnymi palcami, a teraz wyprężają się znowu... Żegnajcie. Idę pomiędzy ludzi. Dusza gotowa. Struny napięte grają...

У цьому перекладі влучно передані українізми, які наближають читача до справжньої атмосфери оригінального твору, проте Єнджеєвич не зміг передати стислості мови Коцюбинського.

Одним з найбільш майстерних перекладів є повість «Фата моргана». Ось процитований оригінальний уривок твору:

Ідуть дощі. Холодні осінні тумани клубочать угорі і спускають на землю мокрі коси. Пливе у сірі безвісті нудьга, пливе безнадія і стиха хлипає сум. Плачуть голі дерева, плачуть солом'яні стріхи, вмивається сльозами убога земля і не знає, коли усміхнеться...

Переклад Єнджеєвича:

Padają deszcze. Chłodne jesienne mgły kłębią się w górze i opuszczają aż do ziemi mokre warkocze. Płynie szara nieznana dalekość nuda, płynie beznadzieja i cicho płacze smutek, płaczą obnażone drzewa, płaczą słomiane strzechy, łzami się zmywa uboga ziemia i nie wie, kiedy się uśmiechnie...

У цьому перекладі якнайточніше зображуються образи, настрої, стиль оригінального тексту.

Наступними наведені уривки оригіналу та вдалий переклад повісті «Тіні забутих предків»:

Іван дивиться вниз. Там десь, між горами, де люди, по зеленій отаві походжають білі ноги Марічки. Її очі звернені десь на полонину. Чи співає свої співанки? А може справді порозспівала по горах, вони зійшли квітками, а Марічка замовкла.

Ой як будуть вівчарики

Білі вівці пасти,

Будуть мої співаночки

За кресаню класти... згадується йому милий дівочий голос,

Переклад:

Iwan patrzy w dół. Tam gdzieś pomiędzy górami, gdzie są ludzie, po zielonej trawie stąpają białe nogi Mariczki. Jej oczy zwrócone są na połoninę. Czy śpiewa swoje piosenki? A może naprawdę porozśpiewała po górach: może piosenki wzeszły kwiatkami, a Mariczka umilkła:

Oj jak będą owczaryki

Białe owce pasać,

Będą moje pioseneczki

Za kresanią naszać...

przypomina mu się miły dziewczęcy głosik.

Також перекладач приділяв особливу увагу точній передачі сюжету, образів, стилістичних особливостей та ідейно-художньої спрямованості. Він глибоко аналізував твір та підбирав до нього найкращу та найефективнішу стратегію перекладу. Конкретний приклад застосування такого підходу можна знайти у статті «Над перекладами Коцюбинського». Оригінальна мова «Фата Моргана» ставила перед Єнджеєвичем деякі перешкоди на шляху якнайточнішої передачі мови Коцюбинського. Задля передачі багатой евфонії твору, яка притаманна українській мові, Єнджеєвич був змушений використовувати велику кількість синонім. До того ж, необхідно було застосувати чимало українізмів. Єнджеєвич писав: «Як в лексиці, так і фразеології, я використовував усі можливості вживання українських слів і виразів, які в більшій чи меншій мірі, так би мовити, вживалися в щоденній або літературній польській мові. Тут я йшов слідами польських авторів ХІХ ст. починаючи від поетів т.зв. «української школи» і кінчаючи такими прозаїками, як Крашевський і Теодор Томаш Єж. Безцінну допомогу подав мені Варшавський словник, в якому дуже докладно подані спільні риси польської і української мов. Всі, з незначними винятками, українські

вправи, які я звів у тексти моїх перекладів Коцюбинського, є в названому словнику». [34, с. 2]

Важливо також те, що Єнджеєвич, приділяє особливу увагу й ідейній спрямованості твору. Перекладач зазначав, що Коцюбинський є одним з тих авторів, для кого проблема композиції та стилю настільки ж важлива як і проблема ідеології. Він гармонійно в собі поєднував патріота та громадського діяча з натурою естета та майстра слова, який був закоханий у свою рідну мову та свідомо розвивав її.

Коцюбинський гідно представив українську літературу європейському світу. Його твори перекладено майже на всі європейські мови. Один з найвидатніших італійських письменників Альберто Моравія, завдячував Коцюбинському за розвиток галузі літературної техніки, та формуванні суспільних ідеалів.

Після Коцюбинського Єнджеєвич взявся за переклад творів Т. Шевченка. Розпочав свій шлях у 1960 році з перекладу повісті «Прогулянка з задоволенням і не без моралі». До 1981 року в Люблінському видавництві було опубліковано повісті: „Artysta” (1973), „Muzykant” (1977), „Kapitansza”, „Warnak” (1979), „Nieszczęśliwy” і „Najmitka”. Ці повісті спираються на автобіографічні факти письменника, його погляди на історію, мораль, естетику та мистецтво. Також у творах присутньо багато історичних деталей з історії України. Через ці повісті Шевченко звертався до простих людей, зокрема описував природну доброту селян, подавав сентиментальний український гумор, з відсутністю сарказму і докорів. Мова творів була ритмічна, проста і влучна. Усе це зображувало автора як артистичного й гуманістично налаштованого творця.

Повісті Т. Шевченко почав писати під час другого заслання, коли йому було заборонено писати вірші. Перші його спроби працювати в цьому жанрі датуються 1846-1850 рр. (повість «Из ничего почти барин»).

Загалом через листування Шевченка з П. Кулішом відомо про існування приблизно 20 повістей, але до наших часів залишилося тільки 9.

Єнджеєвич окремо описав кожну з повістей, вказавши особливі й цікаві моменти. Почати слід з твору «Прогулянка з задоволенням і не без моралі». У ньому зображуються подорожі письменника за 1843 і 1845 роки по українським землям. Усі образи, персонажі і картини відтворені реалістично, а описи ліричних, побутових та історично-географічних картин підкреслюють красу повісті. Єнджеєвич у перекладі довів, що добробут та мораль простих людей завжди стояли вище від поміщиків-кріпосників. Усі дійові особи (Курнатовські, художник Дармогран, Яків та його сестра Олена, Трохим та ін.) були зображені відповідно до оригіналу. Шевченко по-особливому ставився до цього твору, багато працював над його вдосконаленням, у 1858 році після звільнення з військової служби переписував другу частину. Проте друзі письменника негативно поставилися до російськомовних повістей Шевченка. Пантелеймон Куліш писав: «Якби мав гроші, то купив би їх усі разом і спалив. Читав твою «Княгиню» і «Моряка» (перший заголовок «Прогулянки» — Ф. Н.). Може, ти не повіриш, може скажеш, що не люблю москальщини і тому критикую. А все-таки жодна редакція часопису не захотіла б їх друкувати». [35, с. 4] Також Сергій Аксаков, якому була присвячена повість негативно відреагував на неї, оскільки вважав, що вона є набагато слабшою за ліричні твори Шевченка.

Варто розуміти, що цінність полягала не в майстерності написання, а у фактологічному наповненні, у сміливості та відкритості висловлювання думки про різні життєві події автора. Хоч Шевченко і не зумів створити героїв зрозумілих кожному завдяки вдало застосованим алюзіям, ми можемо дослідити особу самого Тараса Шевченка.

У «Прогулянці» для обходження цензури Шевченко у завершенні трагічної фабули описав одруження розпусного діди́ча Курнатовського з

прекрасною дівчиною Геленою, звільненою з кріпацтва на прохання її брата-моряка, героя з-під Севастополя. Але письменник іноді виражав осуд та іронію. Наприклад, цитата про шляхетсько-міщанських матерів: «Навіщо вони народжують дітей, тих амфібій, тих бездушних автоматів? З якою ціллю вони виходять заміж за ці мертві красоти? Щоб зробити кар'єру... А діти — це неминучий наслідок створення кар'єри і нічого більше». [45, с. 707]

Або ж опис помешкання спадкоємця Курнатовського чи добродушна іронія в описі кухні-каштелянки. Шевченко був змушений утримуватися від суспільних прогнозів, тому звертається до іронії, до розлогих ліричних описів звичаїв та побуту селян. Наприклад, він по-доброму й з симпатією пише про простих людей, таких як матрос Обременко, Гелена, слуга, візник, лікар Прехтель з дружиною. До того ж, Шевченко приділяв багато уваги українським пейзажам.

Головним героєм повісті є оповідач або сам Тарас Шевченко. Він зображує свій внутрішній світ з більш ліричного погляду, але так само знайомить читача з новими фактами своєї біографії.

У своїй рецензії на повість Флоріан Неуважний позитивно відгукується про переклад Єнджеєвича: «Його переклад гладкий, вірний, місцями розмовний, місцями ліричний; за досконале відтворення стилю й атмосфери оригіналу, що, мабуть, окрім необхідної професійної майстерності перекладача, є результатом досліджень творчості Тараса Шевченка.» [45, с. 706].

«Художник» — це друга повість, яку переклав Єнджеєвич після «Подорожі з приємністю та не без моралі». Вона, як і всі інші повісті Шевченка, має автобіографічний характер. В образі оповідача виступає відомий український художник І. Сошенко, який познайомив Т. Шевченка з мистецьким світом Петербургу. У першій половині повісті розповідається про викуп Шевченка у пана Енгельгардта та відношення

таких художників як Венеціанов, Брюллов, Жуковський, Григорович та Штернберг до справи про викуп. Проте цю повість не можна назвати повністю автобіографічною, тому що в ній присутні й художні вимисли, наприклад, одруження та смерть художника.

Ця повість також демонструє високу обізнаність Шевченка в мистецькій сфері. Автор згадує в ній про світове мистецтво різних епох і жанрів. Також згадується велика кількість діячів культури, митців, письменників.

Єнджеєвич не лише переклав твір, але й написав чимало приміток, для кращого розуміння повісті польським читачем. Незважаючи на це, твір не втрачає своєї плавності. Переклад зберіг розповідний стиль першої частини повісті та вдало передав форму листування героя з підопічним у другій частині.

Наступним не менш важливим перекладом є повість «Музикант», яку Єнджеєвич опублікував як третій прозовий твір Шевченка у 1977 році у Люблінському видавництві.

Порівнюючи оригінал повісті з перекладом Єнджеєвича можна побачити як точно перекладач передав історію про головного героя — талановитого музиканта Тараса Федоровича. Він був кріпаком та панським лакеєм, та в тих умовах не міг вдосконалювати свою музичну майстерність. Згодом завдяки небайдужим хуторянам він був звільнений з кріпацтва за 2500 карбованців, як і сам Шевченко, та повернувся до нормального життя.

Для того щоб простежити особливості перекладацької стратегії Єнджеєвича, доцільно звернутися до конкретних фрагментів твору й зіставити їх з оригіналом.

У Шевченка:

Орфей мой, отдохнул немного и настроив свою лиру, повел медленно смычком по струнам, и полилась полная сердечной сладкой грусти моя родная мелодия (на слова):

Котилися вози з гори

А долині стали.

Проигравши тему, он варьировал ее на тысячу ладов, так варьировал, что я ничего подобного в жизнь мою не слышал, да кажется, и не услышу никогда!

У Єнджеєвича:

Orfeusz mój, odpocząwszy trochę i nastroiwszy swoją lirę, pociągnął wolno smyczkiem po strunach i popłynęła słodka, pełna serdecznego smutku moja ojczysta melodia do słów:

Toczyły się wozy z góry dole stanęły.

Odegrany temat, snuł dalej tysiączne tego wariacje. I to tak, że nic podobnego w życiu nie słyszałem i chyba nigdy nie usłyszę!

Такий же адекватний та точний переклад можна побачити у розповіді про талановиту артистку Марію Тарасевич, доля якої трагічно закінчилася в Петербурзі, коли вона здобувала театральну освіту; у картинах природи та роздумах оповідача про головних героїв як талановитих митців та засудження кріпосного ладу.

Єнджеєвич вдало передав тропи, зокрема порівняння та епітети, за допомогою яких Шевченко характеризував дійових осіб повісті. Так, наприклад, дуже чітко відтворені сатиричні епітети, що змальовують портрет поміщика Арновського.

У Шевченка:

Он не старик еще, но опередил даже дряхлых стариков. Повисшие, едва сжимающиеся губы, полураскрытые бесцветные глаза, желтозеленый цвет лица и, вдобавок, серые, жиденькие волосы и глухота делают его чем-то отвратительным, чем-то на полипа похожим.

У Єнджеєвича:

Nie jest jeszcze starcem, ale wyprzedził nawet zgrzybiałych dziadków. Obwisłe, ledwie zaciskające się wargi, na pół otwarte bezbarwne oczy, żółtozielona cera i w dodatku szare rzadkie włosy oraz głuchota czynią go czymś wstrętnym, czymś podobnym do polipa.

Характерною рисою перекладу Єнджеєвича є те, що при виведенні образів селян він зберігав їх фрази, виражені українською мовою, що разом з українізмами («hreczanyku», «metelysia» та ін.) і русизмами («spasybi», «denszczyk» та ін.) надали перекладові яскравого місцевого колориту. Окремої уваги заслуговують ще прислів'я й приказки. Якщо не було таких самих малих форм у польській мові, то Єнджеєвич передавав їх відповідними прислів'ями і приказками з рідної мови.

У Шевченка: «Это значит — после меду хрону», «Человек распределяет, а бог определяет»

У Єнджеєвича: “Były to ocet po winie”, “Chłop strzela, a Bóg kule nosi”.

Єнджеєвич зумів влучно перекласти деякі українські прислів'я та приказки, які вживав Шевченко у своїх творах. При перекладі виникали труднощі з тим, що вони не мають відповідників у польській мові, хоча це не завадило Єнджеєвичу все-таки подати їх зрозуміло польському читачеві. Ось тому підтвердження:

Українською:

«Їж хліб-сіль, а правду ріж.»

«Не величайся, а розум май.»

«У чужий монастир зі своїм уставом не ходять.»

У перекладі Єнджеєвича:

„Chleb jedz wódkę trab, a prawdę w oczy rąb.”

„Každy niech sobie swoją rzepkę skrobie.”

„Nie wsadzaj nosa do cudzego prosa.”

Перекладач не обділив увагою і поезію Шевченка. У 1972 році він випустив збірку „Poezje wybrane”, куди увійшли: «Холодний Яр», «Чигирине, Чигирине», «Зповіт», «Розрита могила», «Ой виострю, товаришу», «У неділеньку святую», «Ще як були ми козаками», «Думи мої, думи мої, ви мої єдині», «Бували війни й військові свари» та «Осії Глава XIV Подражаніє». Пізніше в одній зі своїх збірок творів Шевченка Єнджеєвич написав, що вважає поета народним героєм, адже його вірші передають духовність усього українського суспільства і зображував його побут та переконання. У своїх творах постає як митець і борець за свободу. Це пояснювало як його творчість, так і індивідуальність.

Єнджеєвич стверджує: «Тарас Шевченко є історичною особою, письменником виняткового значення, який для свого народу в найважчих обставинах зробив так багато за надзвичайно короткий час... Спадщина, яку він залишив — і як поет, і як мислитель, і як політичний діяч, плодоносить до наших днів. Його слава з бігом часу не тільки не зменшується, а навпаки — зростає. На обох півкулях ставлять йому все нові пам'ятники. Його вірші вчать любити свободу та батьківщину, його художні твори допомагають вивчати природу та історію, а його філософська проза — полегшує розуміння життя, розуміти роль людини в бурхливому світі безупинної боротьби прогресу з відсталістю, добра зі злом».[35, с. 3]

Для прикладу розглянемо уривки оригіналу та перекладів деяких віршів:

«Розриту могилу» він починає словами:

Cichy świece, kraju miły,
Moja Ukraino!
Za co ciebie zrujnowano,
Za co, matko, giniesz?

Оригінал:

Світе тихий, краю милий,
Моя Україно,
За що тебе сплюндровано,
За що, мамо, гинеш?

Перекладач зберігає ритміку та риторичні запитання оригіналу, відтворює докладно зміст твору. Лише останні два рядки відрізняються від оригіналу з загальної конструкції перекладу:

Ech, gdyby odzyskać to, co skryte
w grobie,
Nie chodzilibyśmy już więcej
w żałobie.

У Шевченка:

Ех, якби-то,
Якби-то найшли те, що там схоронили,
Не плакали б діти, мати не журилась.

Також вдало вийшов вірш «Чигрине, Чигрине»:

Czeherynie, Czeherynie,
Wszystko w świecie ginie
I twa święta sława także
Z wiatrem kiedyś minie.

У Шевченка:

Чигрине, Чигрине,
Все на світі гине,
І святая твоя слава,
Як пилина, лине
За вітрами холодними.

Єнджеєвич успішно подолав труднощі, які випливають із зміни ритміки, зміни настроїв і переходу від бойового до елегійного тонів. Він

вдало передав відчуття іронії і болю поета, його заповіти і надію на краще майбутнє.

Ще один переклад вірша «Стоїть в селі Суботові»:

Єнджеєвич:

Stoi we wsi Subotowie
Skalista opoka.
Na niej — trumna Ukrainy
Szeroka głęboka.
Jest to cerkiew, w której Bogdan
Modlił się do Boga,
By Moskali i Kozaków
Jedna wiodła droga.

Шевченко:

Стоїть в селі Суботові
На горі високій
Домовина України,
Широка, глибока.
Ото церков Богданова.
Там-то він молився,
Щоб москаль добром і лихом
З козаком ділився.

Переклад сповнений властивою для оригіналу іронією, а одночасно оптимізмом. Перекладачу вдалося підібрати найближчі до оригіналу засоби польського поетичного вислову, вдалося відтворити переходи від болю та зневіри до бойових, оптимістичних передбачень:

Nie śmiejcie się, obcy ludzie!
Cerkiew — domowina
Rozwali się i powstanie
Z gruzów Ukraina.

Не смійтеся, чужі люде!

Церков-домовина

Розвалиться... і з-під неї

Встане Україна.

Єнджеєвич успішно переклав і «Холодний Яр», «Заповіт», «Полякам», «Осії глава XIV» та інші твори.

Переклад «Осії глава XIV» у виконанні Єнджеєвича вважається наймайстернішим поміж усіх попередніх перекладів цього твору:

Upadniesz, zginiesz, Ukraino,

I starta będziesz z lica ziemi.

A ogni dostatku swymi

Tak się pyszniłaś, Ukraino!

Ojczyzno moja, żadną winą

Nie obarczona!...

Шевченко:

Погибнеш, згинеш, Україно,

Не стане знаку на землі.

А ти пишалася колись

В добрі і розкоші! Вкраїно!

Мій любий краю неповинний!

За що тебе господь кара...

Гнівний, пророчий вірш Кобзаря не втратив своєї ідейної сили і зберіг характерний пафос. Церковнослов'янізми Є. Єнджеєвич переклав сучасною польською мовою, хоч подекуди використав засоби архаїчної стилізації.

Вірші «Полякам» завдяки перекладу Єнджеєвича також сприйнявся позитивно критиками та читачами. Перекладач тут максимально наблизився до оригіналу:

I tak, Polaku, druhu, bracie,
Zachłanni księża i magnaci
Nas poróżnili, rozdzielili,
A my wciąż zgodnie byśmy żyli.
Podajże rękę Kozakowi
I serce swe do niego przychyl,
I razem w imię Chrystusowe
Odbudujemy raj nasz cichy.

Оригінал:

Отак-то, ляше, друже, брате!
Неситії ксьондзи, магнати
Нас порізли, розвели,
А ми б і досі так жили.
Подай же руку козакові
І серце чистеє подай!
І знову іменем Христовим
Ми оновим наш тихий рай.

Цей вірш є доказом того, що хоч Шевченко був справжнім патріотом, проте він щиро вболівав за поляків, які боролися за свободу свого народу.

У період життя Шевченка назрівала визвольна боротьба, яку він репрезентував з точки зору романтика, тобто зобразив цей період емоційно, урочисто й тужливо. Поет висловив найглибші й найсильніші почуття людей, які переживали ці події. Але це не завадило Шевченкові поєднувати в собі риси реаліста. Він показував людей і їх життя без прикрас, історично правильно і зрозуміло для кожного.

Окрім цього, у своєму дослідженні Єнджеєвич писав і про інші аспекти творчості Шевченка. По-перше, поет вибирав історичні та сучасні теми для своєї поезії. По-друге, ніколи не відступав від захисту та підтримки народних мас. Так як особливо піклувався про простих людей.

Віршам Шевченка притаманні внутрішні рими, анафори, епіфори, асонанси та алітерації, але особливу увагу слід звернути на неточні рими. Шевченко використовував різні варіанти віршової будови. Наприклад, він часто послуговувався силаботонічною та силабічною, яка наслідувала народні пісні. Прикладом є вірш «У неділеньку у святую». Він має будову притаманну народним думам, тобто зводиться до різної кількості складів у рядках.

Оригінал:

Громада чмелем загула,
У дзвони задзвонили,
Гармата заревла,
І бунчуками вкрили
Преславного запорожця
Павла Кравченка-Наливайка.

Переклад:

Rojem trzmieli gromada zahuczala,
Dzowny się rozdzwoniły.
Armata zagrzmiała,
I bunczuki wiencem okryły
Przesławnego Zaporozca
Pawła Krawczenkę-Nalewajkę.

Проте варто розглянути й інші переклади Єнджеєвич. Наприклад, переклад уривку «Енеїди» Котляревського:

Еней був парубок моторний
І хлопець хоть куди козак,
Удавсь на всеє зле проворний,
Завзятіший од всіх бурлак.
Но греки, як спаливши Трою,

Зробили з неї скирту гною,
Він, взявши торбу, тягу дав;
Забравши деяких троянців,
Осмалених, як гиря, ланців,
П'ятами з Трої накивав.
У Єнджеєвича:
Eneasz był to młodzian chwacki
I kozak jakich dzisiaj mało.
Nie w ciemię bity, zawadiacki,
Z otwartym czołem, z miną
śmiałą.
Lecz Grecy, gdy spalili Troję.
Zrobili z miasta kupę gnoju,
On wziąwszy torbę, dał drapaka.
Razem z gromadką ocalonych.
Dymem pożaru osmalonych.
Podobnych jemu zabijaków.

Хоч у цьому перекладі присутні зміни деяких окремих висловлювань, проте ритміка перекладу відповідає оригіналу.

Єнджеєвич не забував про сучасних представників української літератури. Він переклав вірші О. Лупія, Л. Скирди, Л. Костенко, Є. Гуцала.

Перекладач високо оцінював творчість сучасних українських прозаїків. Єнджеєвич казав: «Яка є спільна риса? Хіба та, що в протилежність до багатьох польських письменників не займаються вони дрібними несуттєвими причинами жити, але свою увагу зосереджують на питаннях найістотніших. На важливій і моральній проблематиці. проблеми кохання, патріотизму, сімейних почуттів, праці для загального добра, облагородження відношень між людьми в повсякденному житті,

поборювання беззаконня і байдужості, виховування характерів. В творах цих письменників немає ані крихти дешевого дидактизму, немає дерев'яної мови та інших реквізитів, їм властива дивовижна щирість і щедрість почуттів. Ударяє простий, непатетичний, а такий глибоко зворушливий підхід до питань, які завжди будуть домінувати в людському житті, поки існуватиме світ. Ці письменники користуються простим стилем, стислим, ощадним їх спосіб образного змалювання дуже наближений до народного, але, зрозуміло піднесений до художньої висоти, аж ніяк не стилізований на фольклорі. Це письменники, виховані соціалістичним суспільством, але всією істотою зв'язані з найкращими традиціями української літератури».[36, с. 7]

Як приклад, варто розглянути уривок новели Гуцала «Клава, мати піратська»:

Ліс здавався однією суцільною темною стіною, а коли вони перестрибнули через неглибокий рів, зарослий травою, то побачили, що темний він лише здаля, а коли ступаєш в його тишу, то зустрічаєш на кожному дереві жовтий сум. Клава зламала низько, біля самої землі, гілку клена з самотнім листком і на спинному боці листка намацала холодні сліди ранішнього заморозку — дрібні краплини... Вони спустилися у вибалок, де ще поміж кущами непорушно висіла біла вата туману, і коли Назар зачепив плечем горіховий кущ, на нього дружно посипалися вологі листки: він одмахувався від них, як від живих.

У перекладі Єнджеєвича:

Las wydawał się nieprzerwanym ciemnym murem. kiedy jednak przeskoczyli nieduży rów porośnięty trawą, to zobaczyli, że ciemny jest tylko z daleka. Kiedy zaś wchodzi się w jego ciszę, na każdym drzewie spotyka się żółty smutek. Kława ułamała gałązkę klonu z złamanym listkiem i namacała na spodzie listka zimne kropelki i ślady раннего mrozku. Zeszli wąwozu, gdzie pomiędzy krzaków jeszcze nieruchomo wisiała delikatna mgła. Nazar zaczął

ramionami o krzak leszczyny i z gory sypnął się na niego mnóstwo wilgotnych listków. Chłopak machnął ręką, żeby się od nich opędzić — jakby były żywe.

Переклад був надрукований у журналі «Література Радзецка» у 1963 році. Він є адекватним і поетичним та повністю передає внутрішні переживання героїв і картини природи. Головні герої цієї новели Клава та Назар працюють на заводі та вчаться у вечірній школі. Вони переживають моменти зближення і непорозуміння, милуються разом природою. Усе це Єнджеєвич зміг досконало передати.

Далі у статті «Вічно молода Україна» Єнджеєвич написав: «Сміливо можна сказати, що наймолодша українська література іде крок в крок з життям свого народу. Застосовуючи засоби вислову, які відповідають зміненому суспільству та історичному положенню, гідно продовжують моральну традицію Тараса Шевченка. Гадаю, що молоді польські письменники могли б багато навчитися у своїх українських колег.»[36, с. 7]

Усі ці переклади та критичні праці вказують на майстерну роботу дослідника для розвитку міжкультурного діалогу України та Польщі. Але Єнджеєвич був не лише літературознавцем та критиком, а також письменником.

2. 3. Рецепція роману «Українські ночі, або Родовід генія» та компаративістичний вимір

Вершиною літературознавчої та письменницької діяльності автора вважається біографічний роман-есе про життя та творчість Тараса Шевченка «Українські ночі, або Родовід генія» (1966). Цей твір має вагоме значення у польсько-українських взаєминах. Роман докладно передає біографічні факти життя Шевченка й має свої унікальні тематичні та стилістичні риси, які ґрунтуються на трьох основних засадах: широкий

історичний контекст, документальна основа та ідейне наповнення. Книга про Тараса Шевченка отримала безсумнівний успіх, як серед читачів так і критиків. При написанні твору Єнджеєвич використовував ґрунтовну фактологічну базу. В основі твору покладено документи про епоху Весни народів, Січневого повстання, а також архівні матеріали про умови, які сприяли розвитку генія — мемуари, наукові праці та консультації з українськими вченими. Єнджеєвич подає панораму суспільно-політичних обставин в Європі, Польщі, Україні та Росії, що вплинули на формування свідомості Кобзаря. До того ж, автор ґрунтовно підійшов до питання достовірності, логічності та широти зображення тла розгортання подій з життя поета. Книга показує Шевченка не лише як митця, а й як високоосвічену та прогресивну людину. Автор сміливо засуджує колоніальну політику царизму та польської шляхти, акцентуючи на спільній боротьбі прогресивних сил проти самодержавства. Це відповідало його переконанню, що Шевченко відіграв важливу роль у формуванні національної свідомості українського народу.

Слова Івана Франка прекрасно характеризують постать Шевченка та ідею, яку намагався розкрити Єнджеєвич у своєму творі: «Він був сином селянина, а став володарем у царстві духу. Був кріпаком, а став велетнем у царстві людської культури. Був самоучкою, а відкрив нові, ясні й вільні шляхи професорам і книжникам. Доля переслідувала його в житті, скільки тільки могла, але їй не вдалося перетворити золото його духу на іржу, його любов до людей — на ненависть і зневагу, а віру в Бога — на безвір'я і песимізм. Доля не шкодувала йому страждань, але й не скупилася на радощі, що били зі здорового джерела життя. Найпрекрасніший і найцінніший скарб доля дала йому лише після смерті — тривалу славу і вічно розквітлу радість, яку в мільйонах людських сердець знову й знову пробуджуватимуть його твори. Таким був і є для нас, українців, Тарас Шевченко».[53]

Доволі очевидним є звернення Є. Єнджеєвича до постаті Тараса Шевченка. Беручи до уваги захоплення дослідника українською літературою, написання біографічного роману на честь великого поета є закономірним підсумком його багаторічної праці як перекладача та упорядника творів Кобзаря. Досконале знання європейської історії та культури дозволило Єнджеєвичу створити панорамний та водночас деталізований світ, який ліг в основу його праці.

Завдяки цьому роману Єнджеєвич зумів вивести історію Шевченка на новий рівень, він відійшов від звичного зображення «поет і народ», який був притаманний традиційній українській Шевченкіанській парадигмі. У творі Шевченко постає грандіозним мислителем, який нічим не поступається іншим відомим постатям за рівнем розуміння суспільного прогресу. Поет вразив автора своєю самовідданою революційною діяльністю, і надихнула його на зображення Шевченка в контексті найважливіших європейських революційних рухів доби. Цей нетрадиційний підхід, висвітлює поета з польського боку, і навіть якщо в тому образі є риси, які не відповідають нашому баченню, слід цінувати працю, яка поглиблює розуміння Шевченкового родоводу.

При аналізі твору важливо враховувати дату його виходу — 1966 рік. У той час ще не були налагоджені польсько-українські стосунки через тягар історичної спадщини. Тому спокійний і врівноважений тон Єнджеєвича міг сприйматися як виклик і незвичний прояв прихильності. Проте це не завадило книзі стати важливим чинником порозуміння і розвіяти вкорінені у свідомість поляків стереотипи. У своїй реценсії Ф. Неуважний писав: « «Українські ночі» є польською оцінкою українського революціонера й романтика. Мабуть, уперше за п'ятдесят років слави Шевченка в Польщі ми отримали книжку, яка вміло поєднала цінність фактографічного аналізу з емоційним ставленням, вираженим у красивій, хоча інколи, можливо, надто ефектній і дещо старомодній формі оповіді,

свідомо пристосованій до розповіді про непрості справи першої половини XIX століття.» [49, с. 97]

У творі елементи літературної вигадки зведено до мінімуму, а цитати Шевченка подано в оригіналі задля збереження точності слова. Хронологічний принцип є визначальним, проте автор уникає простого ілюстрування схеми життя поета. Жанрова специфіка роману дала свободу для синтезу різнорідних елементів: сюжетних епізодів, літературознавчих коментарів, есеїстичних роздумів, портретів історичних постатей, подорожніх та політичних нарисів.

Попри детальне зображення Шевченкового життя, все-таки ключовим елементом роману стає польсько-український діалог та історично-духовні взаємини. Вартим уваги, є його специфічно польський погляд на особистість Шевченка та його ставлення до Польщі й поляків. Для належної оцінки генія Шевченка питання «Шевченко і Польща» має величезне значення, адже кожен революціонер і ідеолог XIX століття мусив рахуватися із ситуацією Польщі та роллю поляків у тогочасному визвольному русі. Взаємини Шевченка й поляків значною мірою визначили напрям розвитку співжиття двох народів — польського й українського, історії яких взаємно перепліталися. Дослідник зосереджується на питаннях «Шевченко і польський національно-визвольний рух», «Шевченко і слов'янське єднання». Автор стверджував, що Шевченко жив і творив у період розгортання цих подій, і саме польський рух та романтична література Міцкевича та Залеського відіграли значну роль у його формуванні як видатного митця.

Але Єнджеєвич також показує і «другу сторону медалі»: Лелевеля, який не звертає уваги на українців; суперечливу душу Пушкіна; ворожість Белінського до «Кобзаря»; жорстокість гайдамаччини. Досліджуючи архіви, Єнджеєвич ввів у обіг маловідомі матеріали, повернув із забуття десятки цікавих постатей (А. Красовський, М. Головка, О. Тулуб), згадає

педагогічні записки Шевченка, які випередили теорії Пирогова та Ушинського. Для Єжи Єнджеєвича було важливо переконати читача, що польське та українське духовне життя тісно пов'язані між собою.

На думку дослідника, Україна була інтегрована в загальнослов'янські процеси національного відродження: Тарас Шевченко симпатизував Яну Коллару і Павлу Йозефу Шафарику, захоплювався Адамом Міцкевичем; Пантелеймон Куліш планував вивчати слов'янознавство в одному з найкращих європейських університетів; Петро Гулак-Артемівський розробляв план наукових експедицій студентів Харківського університету з метою дослідження історії, етнографії та культури слов'янських народів.

Єнджеєвич вважав, що духовний зв'язок між Шевченком і представниками польської інтелігенції був природним і правильним, так само як його революційність і програма реформування суспільства співзвучні з намірами польської революційної еміграції і навпаки.

Дослідник зазначав, що трагедія України значною мірою спричинена браком згуртованої національно свідомої інтелігенції, яка рідко користувалася та популяризувала українську мову. У той же час селянство ще не досягло відповідного рівня усвідомлення, тому Шевченко знаходив одностудентів серед поляків. Цим пояснюється й велика кількість польських прізвищ у книзі: розповідаючи про петербурзьке оточення, дослідник більше уваги приділяє студентові Дембському, ніж Гребінці чи Сошенку, документально підтверджуючи те, що існувало лише як гіпотетичний здогад.

У своїй книзі Єнджеєвич намагається чесно відповісти на болюче питання про вину суперечки між близькими народами. Він аналізує всі Шевченкові вірші на польсько-українську тему, навіть з антипольськими настроями. Приймаючи позицію поета, дослідник йде всупереч усталеним польським уявленням, стверджуючи, що уманська різня була спричинена

нерозумністю польського уряду та підступної політики Росії. Були й думки Шевченка, з якими Єжи не погоджувався. Зокрема, твір «Гайдамаки» став прикладом, коли особиста позиція автора породила тезу про намір поета переписати твір. Хоча документальних підтверджень цьому немає.

Єнджеєвич остаточно поховав концепцію про Шевченка-поляконенависника, зосередившись на його зв'язках з польською громадськістю та революціонерами. У книзі широко показано польські революційні осередки, вплив «Молодої Італії» та українських діячів. Часто послуговуючись імагологічним методом, автор підкреслює індивідуальність Шевченка, який переростав своє оточення, протиставляючи регіональному патріотизму земляків свідомий український патріотизм поета, що не має нічого спільного з національною обмеженістю.

Автора цікавить не лише Шевченко-поет, а й Шевченко-людина. Дослідник зображує поета, як просту людину, яка журиться через самотність, любить розважитись чи «втопити тугу в чарці». Ці сцени наближають постать до читача, роблять її реальнішою.

На товариських зустрічах неформальної групи, яка збиралася в книгарні «Сяйво», книжку високо оцінили Іван Дзюба, Ліна Костенко, Борис Олійник повість:

«Чи не вперше, більш як за сто років слави Шевченка в Польщі, ми отримали книгу, в якій майстерно поєднуються дослідницькі, аналізаторські здібності її автора з надзвичайно яскравим, емоційним викладом – без чого, зрештою, важко було б створити таку переконливу для сучасного читача картину досить складних відносин, характерних для Європи часів перших революційних струсів».[50]

Підсумовуючи, варто зазначити, що роман-есе Єжи Єнджеєвича «Українські ночі, або Родовід генія» став вагомим прикладом

літературного осмислення українсько-польського історичного діалогу. Автор зумів зобразити Шевченка як постать європейського масштабу – митця, мислителя, революціонера та людину, творчість якої формувалася в складних умовах української, польської, російської та загальнослов'янської історії. Особлива цінність твору полягає в тому, що Єнджеєвич намагався подолати усталені стереотипи, зокрема уявлення про Шевченка як поета, ворожого до Польщі, натомість акцентуючи на його зв'язках із польським визвольним рухом, інтелігенцією та ідеєю слов'янського порозуміння. Саме тому роман можна розглядати як текст, у якому біографічна оповідь поєднується з компаративістичним підходом: через образ Шевченка Єнджеєвич водночас конструює образ України, переосмислює польський погляд на українську історію та відкриває простір для взаємного культурного розуміння. У цьому полягає головне значення «Українських ночей» — вони не лише поглибили знання польського читача про Шевченка, а й стали важливим кроком для подолання історичної недовіри між двома близькими народами.

Висновки до другого розділу

У другому розділі було розглянуто біографію Єжи Єнджеєвича в контексті його зацікавлення Україною. Біографія письменника доводить, що його зацікавлення українською історією, культурою та літературою не було випадковим. Завдяки переїзду в Україну Єнджеєвичу вдалося познайомитися з реальним життям українського народу. Тоді дослідник усвідомив, що справжня українська культура та історія є оригінальними, глибокими та багатограними. Саме цей досвід посприяв розвитку його діяльності як літературознавця, перекладача, критика та письменника.

Особливе місце в творчості Єнджеєвича займає переклад та критика. Зокрема, він переклав багато творів Тараса Шевченка та Михайла

Коцюбинського, а також за допомогою критичних праць показав польському читачеві, що українська література є повноцінною та самостійною частиною європейського літературного процесу. Він передавав зміст оригіналу, стиль, настрій, мовні, історичні та культурні особливості творів та виконував роль міжлітературного медіатора.

Письменницька діяльність Єнджеєвича подарувала світові унікальний роман-есе «Українські ночі, або Родовід генія», який став одним з найважливіших творів польської шевченкіани. Єнджеєвич зобразив Шевченка по-новому, як постать європейського масштабу – мислителя, митця, борця за свободу, у вкрай важких життєвих умовах. Роман має документальну основу, широку історичну панораму, літературознавчий коментар та біографічний аспект. Цей твір досі лишається актуальним через особливості написання, фактологічний аспект і новаторський підхід для подачі сюжету.

Отже, діяльність Єнджеєвича можна розглядати як важливий внеском у розвиток польсько-українського порозуміння.

ВИСНОВКИ

У бакалаврській роботі було досліджено українську літературу в рецепції польського літературознавця Єжи Єнджеєвича. У центрі уваги перебувала його наукова та творча праця, зокрема переклад, критика та письменницька діяльність, а також його роль у формуванні образу України та української літератури в польському культурному середовищі. Тема роботи безпосередньо пов'язана з польсько-українськими літературними зв'язками, які є важливою складовою міжкультурного діалогу та потребують уважного дослідження з точки зору компаративістики.

У першому розділі було розглянуто основні засади польської компаративістики, поняття рецепції, контекстуальності та імагології у творчості Є. Єнджеєвича. Було з'ясовано, що порівняльне літературознавство дає змогу аналізувати літературні явища не ізольовано, а в системі міжнаціональних та історичних зв'язків. Саме тому компаративістичний підхід є особливо важливим для дослідження польсько-українських літературних взаємин. Компаративістика дозволяє простежити як факти перекладу, рецепції, так і глибші форми культурного посередництва між двома народами.

Було доведено, що творчість Єжи Єнджеєвича добре вписується в компаративістичний контекст ХХ століття. Оскільки його літературна діяльність є прикладом літературного посередництва, у межах якого переклад ставав не механічною передачею тексту, а способом глибшого пізнання іншої культури. Також у теоретичній частині роботи зазначено, що доробок Єнджеєвича можна розглядати як приклад формування образу України, її культури та історії в польській рецепції.

Окрему увагу було приділено життєвому й творчому шляху дослідника. Єнджеєвич виявив зацікавлення Україною ще в юності, коли у зв'язку з Першою світовою війною він разом зі своєю родиною

опинився на українських землях. Знайомство з українською історією, мовою, природою, козацькою традицією та постаттю Дмитра Яворницького мало значний вплив на подальше становлення письменника. Важливим є те, що Єнджеєвич поступово відійшов від сприйняття України лише через призму польської історичної перспективи й почав досліджувати її як окремий, самобутній культурний і національний простір та повноцінний суб'єкт європейського культурного процесу.

У практичній частині роботи було проаналізовано перекладацьку спадщину Єнджеєвича. Його переклад був однією з найважливіших форм польсько-українського культурного діалогу. Перекладач відповідально ставився до своєї роботи, адже розумів, що від його праці залежить загальне сприйняття поляками української літератури. Тому він уважно ставився до змісту, стилю, ритму, образності й національного колориту оригіналу. Окрім досконалої передачі сюжету та основної думки, Єнджеєвич прагнув зберегти його естетичну своєрідність, історичний контекст і внутрішній настрій. Це особливо помітно в його перекладах творів Михайла Коцюбинського, Тараса Шевченка, Євгена Гуцала та інших українських авторів. Єнджеєвич вважав, що перекладач має глибоко вивчити творчість автора, реалії країни, епоху, середовище, підтекст і звучання твору, щоб іншою мовою він був подібним до оригіналу й «звучав як оригінал».

У роботі було наведено приклад перекладів української прози. Для точного перекладу Єнджеєвич часто використовував українізми, фразеологізми, стилістичні відповідники, архаїчні або історично забарвлені польські лексичні засоби. Завдяки цьому він намагався передати місцевий колорит, особливості мовлення персонажів і культурну атмосферу творів. Наприклад, у перекладах Коцюбинського він прагнув відтворити багату евфонію української мови, її ліризм,

образність і музичність. Для цього перекладач використовував синонімічне багатство польської мови та звертався до традиції польських авторів української школи.

Особливо важливе місце у спадщині Єнджеєвича посідає рецепція творчості Тараса Шевченка. Дослідник вважав Шевченка багатогранною особистістю, вбачав у ньому митця європейського значення, борця за свободу, мислителя і духовного провідника свого народу. У перекладах Шевченкової прози й поезії Єнджеєвич прагнув передати художню форму та глибокий ідейний зміст творів. Він звертав увагу на історичну проблематику, соціальну гостроту, народнопісенні інтонації, ритміку, образність та гуманістичний пафос Шевченкового слова.

Вершиною його літературознавчої діяльності став роман-есе «Українські ночі, або родовід генія». У романі поєднуються біографічний, історичний, культурологічний і компаративістичний аспекти. Єнджеєвич показує Шевченка на тлі української та європейської історії, підкреслюючи його виняткову роль у формуванні національної свідомості. Завдяки цьому твір гармонійно поєднує художню, пізнавальну та популяризаторську функцію.

Компаративістичний аналіз демонструє, що у творчості Єнджеєвича Україна постає як багатовимірний образ. Це країна з трагічною історією, багатою культурою, сильною народною традицією, поетичною мовою та глибокою духовністю. Українці зображуються як народ, що має власну історичну пам'ять, прагнення до свободи, моральну силу й культурну самобутність. Водночас Єнджеєвич не уникає складних сторін польсько-українського минулого, але намагається осмислити їх у дусі взаєморозуміння. Його творчість спрямована не на поглиблення конфліктів, а на подолання історичних упереджень і пошук спільних гуманістичних цінностей.

Згідно з результатами дослідження можна зробити висновок, що Єжи Єнджеєвич відіграв важливу роль у популяризації української літератури в Польщі. Його діяльність сприяла формуванню позитивного образу України в польському літературному середовищі. Такий підхід вважався новаторським, адже у той час польсько-українські взаємини були неоднозначними. Праці Єнджеєвича кардинально змінили сприйняття української культури серед поляків. Саме тому спадщина Єнджеєвича залишається важливою для сучасних досліджень компаративістики, перекладознавства та історії польсько-українських літературних взаємин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Брайко О. Художній переклад як проблема українського порівняльного літературознавства XIX — початку XX століття // Національні варіанти літературної компаративістики. — Київ: Видавничий дім «Стилос», 2009. — С. 374–386.
2. Бучило Л. Єжи Єнджеєвич — популяризатор української літератури за кордоном.// Наше Слово. — 1971. — №1 (751). С. 2.
3. Верба А. В кабінеті Є. Єнджеєвича // Наша культура. — 1964. — № 9 (77). — С. 6–7.
4. Верба А. Відшукані листи Тараса Шевченка // НК. — 1970. — № 8 (148). — С. 6–7.
5. Верба А. До ювілею Єжи Єнджеєвича // Український календар. — Варшава, 1982. — С. 114–116.
6. Верба А. Єжи Єнджеєвич // Український календар. — Варшава, 1972. — С. 231–233.
7. Верба А. Неповторна втрата // Наша культура. — 1976. — № 1 (213). — С. 5–7.
8. Верба А. Нове про Тараса Шевченка // НК. — 1973. — № 5 (181). — С. 14–15.
9. Верба А. Нові переклади поезій Тараса Шевченка // Наша Культура. — 1973. — № 3 (179). — С. 12–13.
10. Верба А. Через двадцять років // Наша культура. — 1976. — № 11 (223). С. 5.
11. Верба А. Нові документи про життя Т. Шевченка // НК. — 1976. — № 3 (215). — С. 14.
12. Вербовий М. Artysta // Наша культура. — 1975. — № 5 (217).
13. Веретюк О. Сучасна польська компаративістика // Літературознавча компаративістика / Наук. ред. Р. Т. Гром'як; упоряд. Р. Т. Гром'як, І. В. Папуша. — Тернопіль, 2002. — С. 82–91.

14. Грицковян Я. Нові видання творів Т. Шевченка в Польщі. Огляд за 70-і роки // Translatio. Про переклади і перекладачів української літератури в Польщі. — Перемишль, 2015. — С. 64–68.
15. Грицковян Я. Українська класика в польських перекладах 1945–1965 // Translatio. Про переклади і перекладачів української літератури в Польщі. — Перемишль, 2015. — С. 13–23.
16. Грицковян Я. Українська література в польських перекладах // Translatio. Про переклади і перекладачів української літератури в Польщі. — Перемишль, 2015. — С. 3–12.
17. Грицковян Я. Українська поезія в польських перекладах та критиці 70-х років // Translatio. Про переклади і перекладачів української літератури в Польщі. — Перемишль, 2015. — С. 24–53.
18. Гром'як Р. Контекстуальність як принцип конструювання парадигми українсько-польських літературних взаємозв'язків кінця XIX – початку XX століття // Літературна компаративістика. Випуск III. Частина I. — Київ : Видавничий дім «Стилос», 2008. — С. 26–37.
19. Єнджеєвич Є. Над перекладами Коцюбинського // Наша культура. — Варшава. — № 9. — С. 12.
20. Єнджеєвич Є. Українські ночі або родовід генія / Пер. з пол. Є. Рослицький. — Торонто: Канада, 1980. 653 с.
21. Задорожна С. "Українські ночі або родовід генія" Єжи Єнджеєвича в контексті сучасної прозової шевченкіани // Варшавські українознавчі записки. — Вип. 2. — Польсько-українські зустрічі / За ред. проф. С. Козака. — Варшава, 1994. — С.194–200.
22. Кирилюк Є. Шевченко в польських перекладах // Наша культура. — 1975. — № 9 (299). — С. 14.
23. Кирчів Р. Єжи Єнджеєвич. Українські ночі або родовід генія // Радянське літературознавство. — 1967. — №4. С. 92-93.

24. Київські полоністичні студії. Рецепція творчості Тараса Шевченка в Польщі. Книга 3. — Київ, 2015. — Т. XXV. — С. 5–42, 218–251.
25. Корбич Г. Літературна рецепція: генезис, природа, функції // Літературна компаративістика. Випуск III. Частина I. — Київ : Видавничий дім «Стилос», 2008. — С. 62–75.
26. Лановик З. Художній переклад як проблема компаративістики // Літературознавча компаративістика / Наук. ред. Р. Т. Гром'як; упоряд. Р. Т. Гром'як, І. В. Папуша. — Тернопіль, 2002. — С. 256–264.
27. Наливайко Д. Літературна компаративістика вчора і сьогодні // Сучасна літературна компаративістика: стратегії і методи : антологія / за заг. ред. Д. Наливайка. — Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. — С. 5–42.
28. Назарук В. З приводу перекладів повістей Шевченка на польську мову // Наша культура. — 1984. — № 4 (301). — С. 13-14.
29. Неуважний Ф. Повість про сина Прометея // Всесвіт. — 1967. — № 5 (107). С. 123–124.
30. Неуважний Ф. Шевченко пригнічений // Наша культура. — 1975. — № 9 (299). — С. 14–15.
31. Одвійчук Л. Біографічний роман Єжи Єнджеєвича «Українські ночі, або Родовід генія» — знаковий твір польської шевченкіани // Українська література в загальноосвітній школі. — 2014. — № 3. — С. 45–46.
32. Пачовський Т. «Музыкант» Тараса Шевченка в польському перекладі // Наша культура. — 1976. — № 1 (213). — С. 14–15.
33. Пачовський Т. Єжи Єнджеєвич — перекладач поезій Шевченка // Наша культура. — 1977. — № 3 (227). С. 3-4.
34. Пачовський Т. Єжи Єнджеєвич — популяризатор української літератури в Народній Польщі // Наша культура. — 1982. — № 7 (286). — С. 1-3.

35. Пачовський Т. Єжи Єнджеєвич — популяризатор української літератури в Народній Польщі // Наша культура. — 1983. — № 1 (289). С. 3-5.
36. Пачовський Т. Єжи Єнджеєвич — популяризатор української літератури в Народній Польщі // Наша культура. — 1983. — № 2 (290). С. 5-7.
37. Присташ Я. Родовід Тараса Шевченка або Шедевр Єжи Єнджеєвича // Культура. — 2014. — № 16. — 20 квітня.
38. Содомора А. Упокоєння Тараса Шевченка: з віршами трьох польських поетів // Антифон. — 2011. — № 3. — С. 15–17.
39. Шевченківська енциклопедія // НК. — 1977. — № 2 (226). — С. 14.
40. Шевченківський словник. Том 2 // НК. — 1977. — № 5 (229). — С. 15.
41. Giergielewicz M. Noce ukraińskie albo rodowód geniusza // Na Antenie. — 1967. — R. 5. — Nr 49. — S. 6.
42. Jędrzejewicz J. Posłowie // Szewczenko T. Przejażdżka z przyjemnością i nie bez morału. — Warszawa, 1960. — S. 196–199.
43. Jędrzejewicz J. Taras Szewczenko a Polska i Polacy // Przyjaźń. — 1964. — № 9 (631). — S. 5–6.
44. Jędrzejewicz J. Z warsztatu tłumacza // Literatura na świecie. — Warszawa, 1971. — Nr 2. — S. 163–164.
45. Nieuważny F. Przejażdżka z morałem. // Nowe książki. — 1960. — Nr 12. S. 705–707.
46. Nieuważny F. // Slavia Orientalis. — 1971. — Nr 1. — S.96-97.
47. Nieuważny F. Wybór recenzji. // Slavia Orientalis. — Warszawa, 1975. — Nr 3.— S. 96–98.
48. Serednicki A. Czciciel Tarasa Szewczenki. // Z wątku polsko-ukraińskiego. — 2001. — S. 18–24.
49. Serednicki A. Taras Szewczenko a Polacy // Eseje polsko-ukraińskie. — 1996. — S. 66–98.

50. Боронь О. Як в Україні сприйняли польський роман про Шевченка // Culture.pl. — Режим доступу: <https://culture.pl/ua/stattia/yak-v-ukrayini-spryuunyaly-polskyu-roman-pro-shevchenka>
51. Іваніцька К. Творчість Єжи Єнджеєвича на перехресті ідентичностей // Київські полоністичні студії. — Т. XLI. — Режим доступу: <https://kps.philology.knu.ua/uk/article/view/7078/6179>
52. Іваніцька К. Рецепція творчості Тараса Шевченка в критиці Єжи Єнджеєвича // Київські полоністичні студії. — Т. XL. — Режим доступу: <https://kps.philology.knu.ua/uk/article/view/3114/2620>
53. Франко І. Присвята // Тарас Шевченко. Біографія / За ред. Є. Кирилюка. — Київ, 1984. — Режим доступу: <https://litopys.org.ua/shevchenko/bio01.htm>
54. Чабан М. Великий друг України // Дніпро Культура. — 2022. Режим доступу: https://www.dnipro.lib.dp.ua/index.php?route=information/news/info&news_id=157